

BP ANDRZEJ F. DZIUBA

DOI: 10.56898/ST.15413

SPOJRZENIE UKRZYŻOWANEGO PANA...

Streszczenie

Kiedy wpatrujemy się w oczy Ukrzyżowanego, a On patrzy w twoje, spotykamy miłość Zmartwychwstałego. Wielu woli nie patrzeć. Wielu wzdyga się, gdy patrzy w oczy człowiekowi cierpiącemu w śmiertelnym bólu. Wielu nie chce odpowiedzieć na miłość. Nie są to jednak oczy człowieka pokonanego, skazanego za zbrodnie. Są to oczy niezwykłego Króla, który zadając śmiertelny cios śmierci, wciąż patrzy w nasze oczy z wyzwaniem. W Jego miłości jest Jego powołanie do Królestwa Jego Ojca, Jego Królestwa sprawiedliwości, współczucia, pokoju i pełnego życia.

Żaden obraz Jezusa, ubogiego, nie przewyższa tego. Jezus wisi na krzyżu, odarty z szat, ze swojej godności, ze swojego mienia, ze swojej mocy, ze swojej siły. Jest w pełni jednością z nieumytnymi, uciśnionymi, wzgardzonymi, bezsilnymi, nieszczęśliwymi, wykluczonymi. Spójrz w oczy ukrzyżowanego Pana. Nie ma bogatszego doświadczenia.

Byśmy w milczeniu spojrzeli w oczy ukrzyżowanego Pana, nie plastikowe, nie drewniane, nie zamknięte, ale otwarte dla mnie, dezorientujące, niepokojące, przywracające pierwotne natchnienie, uzdrawiające, podnoszące mnie, czyniące mnie całością i zaskakujące na nowo z niezwykłą radością. W tych błyszczących oczach rozważamy ciche zaproszenie do bycia naprawdę ubogim, jednością z Nim, odartym z Jego szat i godności, Jego własności i mocy, Jego siły, jedności z nieumytnymi, uciśnionymi, wzgardzonymi, bezsilnymi, nieszczęśliwymi, wykluczonymi. Oczywiście, możemy powiedzieć „nie”. Możemy powtarzać słuszne, rozsądne wymówki. Ale możemy też powiedzieć „tak”.

Słowa kluczowe: *Ukrzyżowany Pan, bieda, sprawiedliwość, ubóstwo, godność, życie*

Wstęp

Wielka tajemnica dzieła zbawczego Boga wobec człowieka i świata, tak w Starym jak i Nowym Przymierzu, pozostaje szczególnym wyrazem Jego miłości do całego stworzenia. To relacja jedyna i niepowtarzalna, a zarazem życiodajna. Bóg najpełniej objawił ten zamysł i go wypełnił w Jezusie Chrystusie, wcielonym Synu Bożym, szczególnie w Jego paschalnym misterium, męki śmierci i zmartwychwstania. To bezgraniczne trwanie Bożego spojrzenia: „A Pan odwrócił się i spojrzał na Piotra...” (Łk 22, 61). To nieustanne spojrzenie Paschalnego Pana, znaczone miłością i współczuciem, przebaczeniem i wyzwaniem oraz nadziejami. Analiza tego, także zwrotnego, spojrzenia staje się główną przesłanką teologicznego odczytania trwania paschalnych dzieł Ukrzyżowanego w Ludzie Bożym Nowego Przymierza i w całym świecie.

1. Wszędzie są ubodzy...

Kiedy patrzy się w oczy Ukrzyżowanego, to zawsze jednocześnie On patrzy w oczy spoglądającego człowieka. Papież Franciszek wskazywał, że „gdy rozmawiał z kimś, patrzył w jego oczy z wielką, pełną miłości uwagą: «Jezus spojrzał na niego z miłością» (Mk 10, 21)”¹. Z kolei Jan Paweł II zaznaczył: „Wcielenie Syna Bożego oraz zbawienie, jakiego dokonał przez swoją śmierć i zmartwychwstanie, są zatem właściwym kryterium oceny rzeczywistości doczesnej i wszelkich zamysłów, które mają zapewnić człowiekowi życie coraz bardziej ludzkie” (por. 1 P 3, 21; Rz 6, 5)². Stąd chrześcijańska nadzieja opiera się na Chrystusie³.

¹ Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, Città del Vaticano 2013, nr 269. Por. Franciszek, *Encyklika „Laudato si”*, Città del Vaticano 2015, nr 226; Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, Città del Vaticano 1993, nr 58, 72; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Amoris laetitia”*, Città del Vaticano 2016, nr 322; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, Città del Vaticano 2019, nr 18, 251.

² Jan Paweł II, *Incararnationis misterium*, Bulla ogłaszająca Wielki Jubileusz Roku 2000, „L'Osservatore Romano” 20:1999, nr 1, nr 1. Por. A. Fumagalli, F. Manzi, *Attirerò tutti a me. Ermeneutica biblica ed etica cristiana*, Bologna 2005, s. 65-68; M. Chiodi, *La speranza tra domanda etica e risposta religiosa, Lo statuto proprio dell'atto di speranza: eccedenza di senso o eccesso di illusione? w: Il dolore e la speranza. Cura della responsabilità, responsabilità della cura*, red. L. Alici, Roma 2011, s. 61-88; P. Beauchamp, *Testamento biblico*, Magnano 2007, s. 45-58.

³ Por. Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Renonciliatio et paenitentia”*, Città del Vaticano 1984, nr 20-22; Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, Città del Vaticano 2013, nr 15, 25; Jan

Współcześnie wielu woli nie spotykać oczu Jezusa, wzdraga się przed odpowiedzią na miłość (por. Łk 10, 30-37)⁴. Już Syrach napominał: „Synu, nie odmawiaj biednemu rzeczy niezbędnych do życia i oczu potrzebującego nie męcz zwlekaniem” (Syr 4, 1; por. Mdr 11, 23; Syr 4, 5). Niestety u złego „oczy jego śledzą biedaka” (Ps 10, 8; por. Ps 17, 11; Ps 34, 16)⁵. W ukrzyżowanym Panu jest nadzieja przemiany serca i odkrycia swej ludzkiej godności. Przecież na krzyżu Jezus wziął na siebie ciężar zła i zgładził „grzech świata” (J 1, 29; por. J 8, 34-36)⁶.

Dlatego Jan Apostoł stwierdza, że Chrystus jest Alfą i Omegą, Pierwszym i Ostatnim, Początkiem i Końcem (por. Ap 22, 12). To łaska Przyjemierza Nowego (por. J 1, 17), uczestnictwo w życiu Syna Bożego (por. J 1, 14)⁷. „Jedna z Osób Trójcy Świętej weszła w stworzony wszechświat, łącząc z nim swój los aż po krzyż”⁸. Jezus Chrystus „przewyciężył śmierć, a na życie i nieśmiertelność rzucił światło przez Ewangelię” (2 Tm 1, 10)⁹.

Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, Città del Vaticano 1979, nr 8; R. Tremblay, *L' „in-nalzamento” del Figlio, fulcro della vita morale*, Roma 2001, s. 55-59; R. E. Brown, *Commento al vangelo spirituale*, Assisi 1999, s. 9-13.

- ⁴ Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, Città del Vaticano 2005, nr 10; Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, Città del Vaticano 2020, nr 56-86; J. Ratzinger, *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, Kraków 1970, s. 175-179; R. Tremblay, *La figura del buon samaritano porta d'entrata nell'enciclica di Benedetto XVI Deus Caritas est*, „Studia moralia” 44:2006, s. 393-409; J. Ratzinger, *La fraternità cristiana*, Brescia 2005, s. 24-30, 93-95.
- ⁵ Por. Franciszek, *Adhortacja apostołska „Gaudete et exsultate”*, Città del Vaticano 2018, nr 98, 118; Franciszek, *Adhortacja apostołska „Evangelii gaudium”*, nr 187; L. Roy, *Ubody*, w: *Słownik Teologii Biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, Poznań 1994, s. 998-1002; P. Beauchamp, *L'uno e l'altro Testamento*, t. 1, Brescia 1985, s. 213-218.
- ⁶ Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi”*, Città del Vaticano 2007, nr 36; Jan Paweł II, *Tylko od Niego możemy otrzymać odpowiedź*, Spotkanie z chorymi w Callo, Peru, 4.02.1985, w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VIII, 1, 1985, red. E. Weron, T. Jaroch, Poznań 2003, s. 221-224; A. Bonandi, „Veritatis splendor”. *Trent'anni di teologia moreale*, Milano 1996, s. 23-36; E. Bosetti, *Il Figlio e i figli di Dio. Etica filiale del Nuovo Testamento*, „Rivista di teologia morale” 36:2004, s. 227-245.
- ⁷ Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi”*, nr 49; Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, nr 30; R. Tremblay, „Ma io vi dico...”, *L'agire eccelente, specifico della morale cristiana*, Bologna 2005, s. 79-83; G. Angelini, *Teologia morale fondamentale. Tradizione, Scrittura e teoria*, Milano 1999, s. 494-511.
- ⁸ Franciszek, *Encyklika „Laudato si”*, nr 99. Por. R. Schnackenburg, *Il Vangelo di Giovanni*, t. 1, Brescia 1973, s. 335-342, 357-365; B. Sesboüé, *Pédagogie du Christ. Éléments de christologie fondamentale*, Paris-Montréal 1977, s. 60-65,
- ⁹ Por. *Prefacja o Jezusie Chrystusa, Królu Wszechświata*, w: *Mszał rzymski dla diecezji polskich*, wyd. 2, Poznań 2010, s. 66*; F.-X. Durrwell, *Il Padre*, s. 211-225; P. Beauchamp, *La legge di Dio*, Casale Monferrato 2000, s. 229-234; G. Saegalla, *Introduzione all'etica biblica del Nuovo Testamento*, Brescia 1989, s. 198-203.

Jezus wypełnił wolę Ojca i spogląda na całe stworzenie. Dlatego w twórcze Ogrójca wołał: „Ojcze mój, jeśli nie może ominąć Mnie ten kielich i muszę go wypić, niech się stanie wola Twoja” (Mt 26, 42; por. Mk 14, 36; Łk 22, 42). W tym samym duchu wołał z krzyża: „Ojcze w Twoje ręce powierzam ducha mego” (Łk 23, 46; por. Ps 31, 6), a „dokonawszy oczyszczenia z grzechów, zasiadł po prawicy Majestatu na wysokościach” (Hbr 1, 3)¹⁰.

Ukrzyżowany i zmartwychwstały Pan, zaprasza Kościół do wrażliwości na rzecz ubogich i potrzebujących, zmarginalizowanych i wołających spojrzeniem o pomocy. Jezus ubogi przyszedł i „niósł dobrą nowinę” (Łk 4, 18; por. Iz 61,1-2; 58, 6)¹¹. W tym kontekście Franciszek podkreśla: „Inni są «jego własnym ciałem» (por. Iz 58,7)”¹².

Paweł uczy, że Jezus „będąc bogatym, dla was stał się ubogim, aby was ubóstwem swoim ubogacić” (2 Kor 8, 9). Zdaniem papieża Franciszka „w sercu Boga jest preferencyjne miejsce dla ubogich, do tego stopnia, że On sam bowiem «stał się ubogim» (2 Kor 8, 9)”¹³. Oto „ukrzyżowany Jezus zniósł podział, wprowadzając pokój i pojednanie właśnie «przez krzyż, w sobie zadawszy śmierć wrogości» (Ef 2, 16) i dając ludziom nadzieję Zmartwychwstania”¹⁴. Pokój Chrystusa zaczyna się „przez Krew Jego krzyża” (Kol 1, 20; por. Rz 8, 20)¹⁵. „Droga ta odnosi się nie tylko do chrześci-

¹⁰ Por. R. Tremblay, *Voi, luce del mondo... Las vita morale dei Cristiani: Dio fra gli uomini*, Bologna 2003, s. 143-148; M. Bordoni, *La cristologia nell'orizzonte dello Spirito*, Brescia 1995, s. 46-53; M. Hengel, *Il Figlio di Dio. L'origine della cristologia e la storia della religione giudeo-ellenistica*, Brescia 1984, s. 121-124; J. A. Fitzmyer, *Luca teologo. Aspetti del suo insegnamento*, Brescia 1991, s. 157-178; P. Ricoeur, *Amore e giustizia*, Brescia 2000, s. 139-143.

¹¹ Por. Franciszek, *Adhortacja apostołska „Gaudete et exsultate”*, nr 103; Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, Kielce 2005, nr 28.

¹² Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, nr 84.

¹³ Franciszek, *Adhortacja apostołska „Evangelii gaudium”*, nr 197. Por. Jan Paweł II *Encyklika „Sollicitudo rei socialis”*, Città del Vaticano 1987, nr 40; Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, Città del Vaticano 2009, nr 48; F.-X. Durrwell, *Il Padre. Dio nel suo mistero*, Roma 1998, s. 199-203.

¹⁴ Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 493; Por. G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, Warszawa 1986, s. 561-564; R. Tremblay, *L'innalzamento del Figlio*, s. 42-45.

¹⁵ „Pokój jest możliwy, ponieważ Pan zwyciężył świat i jego ciągle konflikty <<wprowadziwszy pokój przez krew Jego krzyża>> (Kol 1, 20)” (Franciszek, *Adhortacja apostołska „Evangelii gaudium”*, nr 229). Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 48; s. Zamboni, *Martirio e vita morale*, „Rivista di teologia morale” 37:2005, s. 62-67; J. Ratzinger, *Guardare al Crocifisso. Fondazione teologica di una cristologia spirituale*, Milano 1992, s. 31-36; R. Tremblay, „Prendete il mio giogo”. *Filiazione e morale*, „Lateranum” 72:2006, s. 305-318.

jan, lecz także do ludzi dobrej woli, w których sercach działa łaska¹⁶.

Chrześcijanin uczestnicząc w posłannictwie Chrystusa, który jest „drogą, prawdą i życiem” (J 14, 6), jest odpowiedzialny za istnienie w „całej jego zbawczej mocy, w jego wspaniałości, w całej głębi i prostocie”¹⁷ – uczy Jan Paweł II. „Wiara w Jezusa Chrystusa, który określił samego siebie jako «drogę, prawdę i życie» (J 14, 6), przynagła chrześcijan do tego, by z nieustannie odnawiającym się zapałem angażowali się w budowę kultury społecznej i politycznej inspirowanej Ewangelią”¹⁸. Ponieważ „Chrystus zjednoczył się jakoś z każdym człowiekiem”¹⁹. Dlatego „człowiek, odkrywając, że Bóg go kocha, pojmuje swoją transcendentną godność, uczy się nie poprzestawać na samym sobie i spotykać innych w relacji coraz bardziej ludzkiej”²⁰.

2. Wy, którzy jesteście ubodzy...

W oczach Pana ukrzyżowanego wszyscy ubodzy, odczuwają Jego cierpienie jednoczące się z nimi. Życie pokazuje, że „cierpienie jest rzeczywistością o tysiącu twarzy”²¹. To swoisty „świat cierpienia”²². Jezus Nazarejczyk jest z nimi i nikt Mu nie odbierze tego prawa (por. Mt 9, 11; J 4, 1-42)²³ chce bowiem ukazać zwycięstwo prawdy (por. J 3, 11; 14, 6; 1 Tm 6, 3)²⁴.

¹⁶ Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 41; por. KDK 22.

¹⁷ Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, nr 19. Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 1). Por. R. Tremblay, *L„Homme” qui divinise. Pour une interprétation christologique de l'existence*, Paris-Montréal 1993, s. 213-227

¹⁸ Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 555. Por. R. Tremblay, *Radicati e fondati nel Figlio. Contributi per una morale di tipo filiale*, Roma 1997, s. 141-156.

¹⁹ Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, nr 13.

²⁰ Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 4.

²¹ Jan Paweł II, *Cierpienie świadome, przyjęte z wiarą i ofiarowane czyni nas współpracownikami Chrystusa*, Spotkanie z chorymi w Lourdes, 15.08.1983, „L'Osservatore Romano” 4:1983, nr 7-8, nr 2.

²² Jan Paweł II, *List apostolski „Salvifici doloris”*, Città del Vaticano 1984, nr 8.

²³ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 72; Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, nr 13; R. Tremblay, *Apporoche pour fonder la morale chrétienne sur le mystère de Jésus le Christ*, „Studia moralia” 19:1981, s. 213-230; F. Maceri, *Parlare di libertà con i non credenti a partire dal Figlio, che è libero e libera*, „Theologica and Historica” 11:2002, s. 283-297.

²⁴ Por. Kongregacja Nauki Wiary, *Nota doktrynalna o niektórych aspektach działalności i postępowania katolików w życiu politycznym*, Città del Vaticano 2003, nr 2; R. E. Brown,

Pochyla się, by wejść do prowizorycznych domów, które są ważnym miejscem dla biednej rodziny. Tam jest także ukrzyżowany Pan z pełnym miłości spojrzeniem. To On przyjął nagość i bezbronność, głód i chorobę, hańbę. To są „pierwsze potrzeby życia: woda, chleb, odzienie i dom, by osłonić nagość” (Syr 29, 21)²⁵.

Ważne, „aby miejsce pracy i procesy produkcyjne nie szkodziły zdrowiu fizycznemu pracowników i nie naruszały ich zdrowia moralnego”²⁶. Jak wskazuje Jan Paweł II, „w rodzinie, wspólnocie osób, szczególną troską winno być otoczone dziecko; należy rozwijać głęboki szacunek dla jego godności osobistej oraz ze czcią i wielkodusznością służyć jego prawom”²⁷. To odpowiedź na obecność Boga i Jego miłość²⁸, to „przebywanie z Jezusem”²⁹.

Patrząc w oczy ukrzyżowanego Pana, czuć Jego spojrzenie w duszy, miłość i dar pokoju. Dlaczego jest ta wielka miłość, do biedaka i nędzarza w oczach świata? To energia z Krwi Krzyża (por. Kol 1, 20), by biednego przekonać, że jesteś kochany. Stąd orędzie miłości w zgorszeniu Krzyża (por. 1 Kor 1, 23; Ga 5, 11), ku życiu wiecznemu (por. J 3, 14-21; 1 J 5, 12).

Dlatego Jan Paweł II zauważa: „Otwarcie się na miłość Chrystusa jest prawdziwym wyzwoleniem”³⁰. On sam jasno odpowiedział na pytanie: „A kto jest moim bliźnim?” (Łk 10, 29). „Ja przyszedłem po to, aby owoce miały życie i miały je w obfitości” (J 10, 10). Franciszek wskazuje, że „On przyszedł, aby dać ci życie «i to życie w obfitości» (por. J 10, 10)”³¹. Ewan-

Commento al vangelo spirituale, s. 7-16; A. Milano, *Alétheia. La „concentrazione cristologica” della verità*, „Filosofia e teologia” 4:1990, s. 13-45; J. Ratzinger, *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, s. 48-53.

²⁵ Por. Jan Paweł VI, *Encyklika „Populorum progressio”*, Città del Vaticano 1967, nr 23; Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *O sprawiedliwy podział ziemi. Wyzwanie reformy rolnej*, Città del Vaticano 1997, nr 13, 35.

²⁶ Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”*, Città del Vaticano 1981, nr 19

²⁷ Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Familiaris consortio”*, Città del Vaticano 1981, nr 26. Por. Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, nr 238; R. Tremblay, *Apporoche pour fonder la morale chrétienne*, s. 213-216.

²⁸ Por. Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Pastores dabo vobis”*, Città del Vaticano 1992, nr 48; Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Redemptoris custos”*, Città del Vaticano 1989, nr 26; Jan Paweł II, *List apostolski „Dominicae cenae”*, Città del Vaticano 1980, nr 3.

²⁹ Jan Paweł II, *List apostolski „Vicesimus quintus annus”*, Città del Vaticano 1988, nr 7

³⁰ Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris missio”*, Città del Vaticano 1990, nr 11. Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi”*, nr 5.

³¹ Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, nr 128. Por. s. Légasse, *E chi è il mio prossimo? Studio sull'oggetto dell'agape nel Nuovo Testamento*, Roma 1991, s. 19-34; F.-X. Durrwell, *Il Padre*, s. 203-211; R. Tremblay, *„Prendete il mio giogo”*, s. 305-318; s. Légasse,

gelia mówi: „Błogosławieni jesteście wy, ubodzy... Błogosławieni jesteście, którzy teraz głodujecie... Błogosławieni będziecie, gdy ludzie was znienawidzą...” (Łk 6, 20-23).

Dlaczego Ukrzyżowany akceptuje nadużycia, nienawiść, odrzucenie, korupcję, ucisk i śmierć (por. Mt 26, 63; Mk 14, 61; Dz 8, 32)? Skąd to utożsamianie się z potrzebującym, kiedy wzywa uczniów, aby im pomogli (por. Ga 6, 2; Syr 4, 1-3)? „Podczas gdy w świecie, zwłaszcza w niektórych krajach, wybuchają w różnych formach wojny i starcia, my chrześcijanie podkreślamy potrzebę uznania drugiego człowieka, leczenia ran, budowania mostów, zacieśniania relacji i pomagania, by «jeden drugiego nosił brzemiona» (por. Ga 6, 2)”³².

Sąd Ostateczny wskazuje: „Wszystko, co uczyniliście jednemu z tych braci moich najmniejszych, Mnieście uczynili. (...) Wszystko, czego nie uczyniliście jednemu z tych najmniejszych tegoście i Mnie nie uczynili” (Mt 25, 40. 45). Dlaczego dla idących za Nim, tak ważne są uczynki miłosierdzia? Każdy winien pracować „własnymi rękami, by miał z czego udzielić potrzebującemu” (Ef 4, 27)³³.

Ewangelia przypomina: „Darmo otrzymaliście, darmo dawajcie” (Mt 10, 8). Nakarm głodnych. Spragnionemu daj pić. Przyodziej nagich. Daj schronienie dla bezdomnych. Odwiedzaj chorych. Wykup jeńca. Grzebcie umarłych (por. Mt 25, 31-46)³⁴. Aby odpowiedzieć na te pytania trzeba spojrzeć w oczy ukrzyżowanego Pana. Sobór Watykański II wskazuje, że „nie da się pogodzić z nieumiarkowanym miłowaniem bogactw lub z ich egoistycznym używaniem”³⁵ (por. Jk 5, 1-6; Kpł 19, 13; Pwt 24, 15). Katechizm pod-

L'étendue de l'amour interhumain d'après le Nouveau Testament: limites et promesses, „Revue théologique de Louvain” 8:1977, s. 151-154.

³² Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 67. Por. W. Kasper, *Jezus Chrystus*, Warszawa 1983, s. 95-98; s. Légasse, *L'Évangile de Marc*, t. 2, Paris 1997, s. 888-892, 979-983; F. Bigaouette, *Le cri de déréliction de Jésus en croix. Densité existentielle et salvifique*, Paris 2004, s. 43-108; B. Sesboüé, *Gésu Cristo l'unico mediatore. Saggi sulla redenzione e la salvezza*, t. 1, Cinisello Balsamo 1990, s. 415-418.

³³ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, nr 112-121; Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, nr 9, 15; V. K. Agbanou, *Le discours eschatologique de Matthieu 24-25: tradition et rédaction*, Paris 1983, s. 168-176; J. Gnilka, *Il Vangelo di Matteo*, t. 2, Brescia 1991, s. 533-554.

³⁴ Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 27; Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, nr 85, 140; KKK 2447; s. Légasse, *L'étendue de l'amour interhumain*, s. 151-154; A. Feuillet, *Le caractère universel du jugement et la charité sans frontières en Mt 25,31-46*, „Nouvelle revue théologique” 102:1980, s. 179-196.

³⁵ DA 8. Por. L. Legasse, *E chi è il mio prossimo?* Roma 1991, s. 21-33; O. Du Roy, *La réciprocité. Essai de morale fondamentale*, Paris 1970, s. 31-49.

kreśla, „Jezus Chrystus rozpoznaje swoich wybranych po tym, co uczynili dla ubogich. Gdy «ubogim głosi się Ewangelię» (Mt 11, 5), jest to znak obecności Chrystusa”³⁶.

W zbawieniu, wskazuje Jan Paweł II, „Chrystus Ukrzyżowany jest dla nas najwyższym wzorem, natchnieniem i wezwaniem. W oparciu o ten przejmujący wzór możemy z całą pokorą okazywać miłosierdzie innym wiedząc, że On przyjmuje je jako okazane sobie samemu”³⁷. Zresztą „Chrystus, objawiając miłość-miłosierdzia Boga, równocześnie stawiał ludziom wymagania, aby w życiu swoim kierowali się miłością i miłosierdziem”³⁸. Zdaniem Rady „Iustitia et Pax” „łaskawość i miłosierdzie, którym kieruje się Bóg w swoim działaniu, i które są kluczem do interpretacji tego dzieła, stają się tak bliskie człowiekowi, że przyjmują rysy człowieka – Jezusa, Słowa, które stało się Ciałem” (por. J 1, 14)³⁹.

3. Wy, którzy jesteście zmęczeni...

Wobec ubóstwa potrzeba bliskości z ludźmi. „Kultura solidarności” nie może być „jedynie formą pomocy czy wsparcia”, lecz winna być „wyrazem konkretnej i aktywnej solidarności, która czyni ubogich twórcami własnego rozwoju i pozwala jak największej liczbie ludzi realizować – w konkretnych warunkach ekonomicznych i politycznych w jakich żyją - właściwe człowiekowi twórcze zdolności, od których zależy także bogactwo narodów”⁴⁰ – podkreśla Jan Paweł II. Z kolei, cnota solidarności potrzebna jest, „aby móc zwalczać w duchu sprawiedliwości i miłości – gdziekolwiek zaist-

³⁶ KKK 2448; por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 187; Franciszek, *Encyklika „Laudato si”*, nr 71; J. Ratzinger, *Guardare al Crocifisso*, s. 30-34.

³⁷ Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, Città del Vaticano 1980, nr 14

³⁸ Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, nr 3. Por. Jan Paweł II, *Nie ma pokoju bez sprawiedliwości, nie ma sprawiedliwości bez pokoju*. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 2002, Città del Vaticano 2001, nr 7; Jan Paweł II, *Bądźmy świadkami miłosierdzia*. Homilia, Kraków-Błonie, 18.08.2002, „L'Osservatore Romano” 23:2002, nr 9, s. 20-22.

³⁹ Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Compendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 28. Por. KDK 65, 67; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, nr 135; Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, nr 41; J. Galot, *L'Esprit Saint, personne de communion*, Saint-Maur 1997, s. 82-87; B. Sesboüé, *Pédagogie du Christ*, s. 104-108; R. Schnackenburg, *Il Vangelo di Giovanni*, t. 1, s. 336-346, 357-365.

⁴⁰ Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Ecclesia in Europa”*, Città del Vaticano 2003, nr 111. Por. Jan Paweł II, *Sprawiedliwość każdego człowieka źródłem pokoju dla wszystkich*, Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1998, Città del Vaticano 1997, nr 8; Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Ecclesia in Europa”*, nr 85, 112.

niałaby taka konieczność – te «struktury grzechu», które rodzą i utrzymują biedę, brak rozwoju oraz degradację⁴¹.

Jezus z zachętą odnosił się do tych, którzy są, „utrudzeni pracą rąk własnych” (1 Kor 4, 12; por. 2 Tes 3, 8; Dz 20, 34). Jednocześnie przyszedł dać życie, i to dać je w całej pełni (por. J 10, 10)⁴², zabiegając o Królestwo Boże i Jego sprawiedliwość (por. Mt 6, 33; Łk 10, 40-42)⁴³. Jan Paweł II wskazuje, że „wszyscy członkowie rodziny, każdy wedle własnego daru, mają łaskę i odpowiedzialny obowiązek budowania dzień po dniu komunii osób, tworząc z rodziny «szkołę bogatszego człowieczeństwa»⁴⁴ i dopowiada „przyszłość idzie przez rodzinę”⁴⁵. Rodzina „staje się (...) szkołą życia społecznego, przykładem oraz bodźcem dla szerszych kontaktów społecznych w duchu szacunku, sprawiedliwości, dialogu i miłości”⁴⁶.

Jednocześnie inne społeczności, jak państwo, zobowiązane są do przestrzegania zasady pomocniczości⁴⁷. Zatem nie powinno się pozbawiać rodziny takich zadań, które może ona wypełnić sama. Przecież „rodzina w zamyśle Stwórcy wyłania się jako pierwsze miejsce «humanizacji» osoby i społeczeństwa oraz kolebka życia i miłości”⁴⁸. Jednocześnie Papież Wojtyła przypomina: „Rodzina jest bowiem równocześnie wspólnotą, która może istnieć dzięki pracy i jest zarazem pierwszą wewnętrzną szkołą pracy dla każdego człowieka”⁴⁹.

Często prosimy o pomoc także Jego Matkę, Służebnicę z Nazaretu (por. J 2, 1-12; Łk 1, 26-38). Ona pozostawiła przykład - dla Nowego Ludu Bożego, „nowego stworzenia” (por. Ef 4, 24; Kol 3, 10), dla „dzieci światło-

⁴¹ Papińska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 332.

⁴² Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi”*, nr 237; Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, nr 17; H. W. Attridge, *La Lettera agli Ebrei*, Città del Vaticano 1999, s. 418-425; F.-X. Durrwell, *Spirito Santo alla luce del mistero pasquale*, Roma 1985, s. 51-58.

⁴³ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 180); Por. R. Tremblay, *La figura del buon samaritano*, s. 398-407; P. Bovati, *Parole di libertà. Il messaggio biblico della salvezza*. Bologna 2012, s. 203-207.

⁴⁴ Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Familiaris consortio”*, nr 21

⁴⁵ Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Familiaris consortio”*, nr 86.

⁴⁶ Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Familiaris consortio”*, nr 43.

⁴⁷ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Centesimus annus”*, Città del Vaticano 1991, nr 48; Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Familiaris consortio”*, nr 46; KKK 2211.

⁴⁸ Papińska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 209.

⁴⁹ Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”*, nr 10. Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 75; H. U. von Balthasar, *Teodramatyka, 2: Osoby dramatu*, cz. 1, *Człowiek w Bogu*, Kraków 2006, s. 242-245; F.-X. Durrwell, *Il Padre*, s. 207-210; L. F. Ladaria, *Antropologia teologica*, Roma-Casale Monferrato 1986, s. 408-444.

ści” (Ef 5, 8) - „drogi wiary – itinerarium ku Bogu”⁵⁰. Jest ona również wzorem wierności (por. Łk 1, 38)⁵¹ oraz „najdoskonalszą ikoną wolności i wyzwolenia ludzkości i wszechświata”⁵². Dlatego Kompendium podkreśla dziękczynny rys maryjny: „Czerpiąc z serca Maryi, z głębi Jej wiary, wyrażonej w słowach «Magnificat», uczniowie Chrystusa są wezwani do ciągłego, coraz wyraźniejszego odnowienia w sobie świadomości, że prawdy o Bogu zbawiającym, o Bogu, który jest źródłem wszelkiego obdarowania, nie można oddzielić od tej szczególnej opcji na rzecz ubogich i pokornych, która – wyśpiewana w «Magnificat» - wyraziła się następnie w słowach i czynach Jezusowych”⁵³.

Chrystus z wysokości krzyża pomaga w codzienności życia. Przycho-
dząc do Niego warto spojrzeć w Jego oczy, tak jak On patrzy w nasze z mi-
łością. Przypomina w Godzinie Syna Człowieczego: „A Ja, gdy zostanę nad
ziemię wywyższony, przyciągnę wszystkich do siebie” (J 12, 32). Wobec
tej miłości oby tylko „nie zniweczyć Chrystusowego krzyża” (1 Kor 1, 17)
i chlubić się „z krzyża Pana naszego Jezusa Chrystusa” (Ga 6, 14)⁵⁴.

Tymczasem „wielu bowiem postępuje jak wrogowie krzyża Chrystuso-
wego” (Flp 3, 18). Dobra Nowina podpowiada, aby wziąć swój krzyż i na-
śladować Chrystusa (por. Mk 8, 34; Łk 9, 23; Mt 16, 24)⁵⁵. Jan Paweł II

⁵⁰ Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris Mater”*, Città del Vaticano 1987, nr 14. Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, nr 173; Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi”*, nr 50.

⁵¹ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris Mater”*, nr 43; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, nr 43-48; KDK 65, 67; F.-X. Durrwell, *Maria. Meditazione davanti all’Icona*, Assisi 1992, s. 17-24; G. Biffi, *Canto nuziale. Esercitazione di teologia anagogica*, Milano 2000, s. 82-89; P. Laird, *Lamore più bello. Il carattere mariano dell’eros redento*, w: *Deus Caritas est. Per una teologia morale radicata in Cristo*, red. R. Tremblay, Città del Vaticano 2007, s. 131-137.

⁵² Kongregacja Nauki Wiary, *Instrukcja „Libertatis conscientia”*, Città del Vaticano 1987, nr 97.

⁵³ Papińska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 59. Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris Mater”*, nr 37; Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, nr 41.

⁵⁴ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 225; Jan Paweł II, *Jeśli ktoś chce iść za mną...* (Łk 9, 23). Orędzie na Światowy Dzień Młodzieży 2001, Città del Vaticano 2001, nr 3; Jan Paweł II, *Kto straci swe życie z powodu Mnie i Ewangelii, zachowa je*, 28.10.1987, w: *Katechezy Ojca Świętego Jana Pawła II, Jezus Chrystus*, Kraków Ząbki 1999, nr 7; R. E. Brown, *La morte del Messia. Un commentario ai racconti della passione nei quattro vangeli*, Brescia 1999, s. 1199-1207, 1232-1236; s. Légasse, *Le procès de Jésus, 2: La passion dans les quatre évangiles*, Paris 1995, s. 451-593; L. Cilia, *La morte di Gesù e unità degli uomini* (Gv 11,47-53; 12,32). *Contributo allo studio della soteriologia giovannea*, Bologna 1992, s. 117-122.

⁵⁵ Por. KK 40-44; DP 9, 14-16; Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, nr 6; Jan Paweł II, *Jeśli ktoś chce iść za mną...* (Łk 9, 23). Orędzie na Światowy Dzień Młodzieży 2001, nr 5;

zauważa, że „każdy z uczniów otrzymuje wezwanie, by iść w ślady Syna Człowieczego, który «nie przyszedł, aby Mu słuźono, lecz aby służyć i dać swoje życie na okup za wielu» (Mt 20, 28). To właśnie w świetle tego życia, tej miłości, tego ubóstwa, tej wreszcie ofiary - «naśladowanie» Chrystusa staje się wymogiem dla wszystkich Jego uczniów i wyznawców»⁵⁶.

4. Wy, którzy jesteście bogaci...

Jezus powiedział: „Przyszedłem przynieść życie w pełni,» (por. J 10, 10). Niektórzy są tym niewzruszeni. Stąd odpowiedź: „Trudna jest ta mowa. Któż jej może słucać?» (J 6, 60). Nie wierzą, że Jezus „życie swoje oddaje za przyjaciół swoich» (J 15, 14; por. Wj 33, 11; 1 J 3, 16)⁵⁷, a On dodaje: „To was gorszy? A gdy ujrzye Syna Człowieczego, jak będzie wstępował tam, gdzie był przedtem?» (J 6, 62).

Dlatego trudno przyjąć słowa: „To wam przykazuję, abyście się wzajemnie miłowali» (J 15, 17; por. J 15, 12-17)⁵⁸. Franciszek wyjaśnia, że „chodzi o to, by «zachowywać»to, co Pan wskazał jako odpowiedź na Jego miłość, gdzie obok wszystkich innych cnót wyróżnia się to przykazanie nowe, które jest pierwszym, największym, które najlepiej nas identyfikuje jako uczniów: «To jest moje przykazanie, abyście się wzajemnie miłowali, tak jak Ja was umiłowalem» (J 15, 12)⁵⁹.

Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, nr 90; KO 5; R. Tremblay, *Cristo e la morale in alcuni documenti del magistero*, Roma 1996, s. 51-55; A. Fumagalli, *Il peso delle azioni*, s. 327-332.

⁵⁶ Jan Paweł II, *Jezus Chrystus – wzór zbawczej przemiany człowieka*, 17.08.1988, w: Katechezy Ojca Świętego Jana Pawła II, *Jezus Chrystus*, nr 3; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Amoris laetitia”*, nr 98; J. Ratzinger, *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, s. 176-180; R. Tremblay, *Radicati e fondati nel Figlio*, s. 124-141.

⁵⁷ Por. KO 2; Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, nr 1, 19; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 75, 187; Jan Paweł II *Encyklika „Sollicitudo rei socialis”*, nr 40; B. Sesboüé, *Pédagogie du Christ*, s. 62-65, 105-108; A.-M.-Z. Igirukwayo, *Exaltation de Jésus en croix dans l’Évangile selon saint Jean et la vie morale*, „Annales de l’École théologique s. Cyprien” 9:2001, s. 287-320.

⁵⁸ Por. Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, nr 16; Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, nr 15; KKK 1823; R. Schnackenburg, *Il Vangelo di Giovanni*, t. 3, s. 76-84; R. E. Brown, *Giovanni*, s. 1451-1458; P. Sequeri, *Il tragico nell’esistenza e la theologia crucis*, „Teologia” 19:1994, s. 311-339.

⁵⁹ Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 161. Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, nr 19; H. U. von Balthasar, *Nove tesi sull’etica cristiana*, w: *Persepective di morale cristiana. Sul problema del contenuto e del fondamento dell’ethos cristiano*, red. J. Ratzinger, H. Schürmann, H. U. von Balthasar Roma 1986, s. 62-69; R. Schnackenburg,

Człowiek jest obdarowywany dobrym życiem jak błogosławieństwem. Bóg „jeden jest dobry, a nawet jest Dobrem”⁶⁰. Zdaniem Jana Pawła II „życie moralne, włączone w darmość Bożej miłości, ma odzwierciedlać Jego chwałę: «dla tego, kto kocha Boga, wystarczy, gdy podoba się Temu, którego miłuje»”⁶¹.

Dla życia wielu pracuje ciężko. Człowiek wręcz znęca się nad swoim ciałem, które „jest dla Pana” (1 Kor 6, 13)⁶². Pustoszy stworzenie, które wielbi Stwórcę (por. Tb 8, 5; Jdt 16, 14), a miał je czynić podanym (por. RDz 1, 28; 2, 5-6. 15)⁶³. Problemem jest sprawiedliwa płaca (por. Mt 10, 10; Pwt 25, 4)⁶⁴. A to co należy się społeczeństwu (por. Mt 22, 15-22; Mk 13, 12-17) jest ukrywane, nawet z zaangażowaniem kancelarii prawniczych i korupcji (por. Łk 23, 2).

Bogaci czerpią satysfakcję z tego, że nie są takimi jak motłoch (por. Łk 18, 9-14). Zdobywają się na faryzeizm (por. Łk 11, 44; Mt 6, 1-4. 16-18), „żeby się ludziom pokazać” (Mt 6, 5; por. Mk 12, 40)⁶⁵. Tym czasem liczy się „gotowość do bezinteresownego wyrzeczenia oraz wielkoduszne gesty, nawet jeśli nikt ich nie widzi i nie docenia: «niech nie wie lewa twoja ręka, co czyni prawa (...) A Ojciec twój, który widzi w ukryciu, odda tobie» (Mt 6, 3-4)”⁶⁶ – przypomina papież Franciszek.

Kościół ceni dobra i przypomina o ich społecznym przeznaczeniu⁶⁷. Zatem ich egoistyczne gromadzenie musi budzić sprzeciw (por. Łk 12, 13-21). Tutaj, zdaniem Jana Pawła II, dotyka się grzechu, który „dotyczy stosun-

burg, *Il Vangelo di Giovanni*, t. 3, s. 29-35.

⁶⁰ Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, nr 9.

⁶¹ Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, nr 10.

⁶² Por. Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Wytyczne wychowawcze w odniesieniu do ludzkiej miłości. Zasadnicze cechy wychowania seksualnego*, Città del Vaticano 1983, nr 23.

⁶³ Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 45, 48, 69; Franciszek, *Encyklika „Laudato si”*, nr 66-67; Jan Paweł II, *List apostolski „Novo millennio ineunte”*, Città del Vaticano 2001 nr 51; L. F. Ladaria, *Antropologia teologica*, Roma-Casale Monferrato 1986, s. 94; G. Colzani, *Antropologia teologica. L'uomo: paradosso e mistero*, Bologna 1997, s. 67-72; C. Westermann, *Genesis*, Casale Monferrato 1989, s. 27-41; P. Beauchamp, *Al'inizio, Dio parla*, Roma 1992, s. 67-72.

⁶⁴ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”*, Città del Vaticano 1981, nr 19; Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 268, 302; KKK 2434.

⁶⁵ Por. Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Pastores dabo vobis”*, nr 7; Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, nr 140; Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 79; F. Maceri, *Fiducia nella Provvidenza e procreazione responsabile. Riflessioni a proposito di un inciso della Gaudium et spes*, „Rassegna di teologia” 45:2004, s. 536-542.

⁶⁶ Franciszek, *Encyklika „Laudato si”*, nr 220.

⁶⁷ Por. KDK 69; Jan Paweł II *Encyklika „Sollicitudo rei socialis”*, nr 42-43; Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”*, Città del Vaticano 1988, nr 43.

ków pomiędzy różnymi wspólnotami ludzkimi. Stosunki te nie zawsze są zgodne z zamysłem Boga, który pragnie, by na świecie panowała sprawiedliwość, wolność i pokój wśród jednostek, grup i narodów⁶⁸. Mając na względzie współczesny świat, a w tym ubogich, należy odejść od niekończącego się dążenia do osiągnięcia sukcesu materialnego lub zawodowego. Człowiek zakochany w bogactwie, powinien spojrzeć w oczy Króla, ukrzyżowanego Pana, także w ubogich i potrzebujących (por. Łk 16, 19-31). Jest to spojrzenie ze współczuciem w oczy ubogich.

Może dlatego tak wielu nie chce słuchać orędzia Jezusa z Nazaretu, ale On powtarza je dyskretnie: „Biada wam, bogaczom, bo odebraliście już pociechę waszą. Biada wam, którzy teraz jesteście syści, albowiem głód cierpieć będziecie. Biada wam, którzy teraz się śmiejecie, albowiem smucić się i płakać będziecie. Biada wam, gdy wszyscy ludzie chwalić was będą. Tak samo bowiem przodkowie ich czynili fałszywym prorokom” (Łk 6, 24-26).

Dla Jezusa wszyscy są godni miłości i szacunku (por. J 8, 1-11). Wytwale mówi spojrzeniem, ale każdy może to odrzucić i poddać się alienacji, gdyż nie ma dobra i wolności poza prawdą, która wyzwala (por. J 8, 32)⁶⁹. Zapewne w tym kontekście Benedykt XVI przypomina: „Wierność człowiekowi wymaga wierności prawdzie, która jako jedyna gwarantuje wolność (por. J 8, 32) i możliwość integralnego rozwoju ludzkiego⁷⁰. Wierność prawdzie jest posłuszeństwem sobie i warunkiem zachowania tożsamości osoby⁷¹. Jednak, zdaniem Jana Pawła II „żywe zaniepokojenie losem ubogich, którzy - według wymownego sformułowania - są «ubogimi Pana», winno przekształcić się na wszystkich poziomach w konkretne czyny, aż do podjęcia decyzji dokonania szeregu potrzebnych reform⁷².”

We współczesnym świecie wielu ubogich jest ubogich z powodu boga-

⁶⁸ Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Reconciliatio et paenitentia”*, nr 16. Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, nr 66-67; R. Tremblay, „*Ma io vi dico...*”, s. 95-105; H. U. von Balthasar, *Solo l'amore e credibile*, Roma 1982, s. 109-114.

⁶⁹ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Amoris laetitia”*, nr 27, 64; Jan Paweł II, *Encyklika „Centesimus annus”*, nr 39, 41; KKK 1849, 2441; R. Tremblay, *Radicali e fondati nel Figlio*, s. 149-153; J. Ratzinger, *Rappresentanza/Sostituzione*, w: *Dizionario teologico*, t. 3, Brascia 1969, s. 46-49; H. U. von Balthasar, *Teologia 2. Prawda Boga*, Kraków 2004, s. 126-130.

⁷⁰ Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 9.

⁷¹ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, nr 12, 15-16; Jan Paweł II, *Encyklika „Dominum et Vivificantem”*, Città del Vaticano 1986, nr 37-38; Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio”*, Città del Vaticano 1998, nr 13-15; Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”*, nr 36.

⁷² Jan Paweł II *Encyklika „Sollicitudo rei socialis”*, nr 43.

tych⁷³. Wszystko, co uczyniliście lub nie jednemu z tych najmniejszych braci i sióstr, Mnieście uczynili lub nie uczynili (por. Mt 25, 40. 45). Albowiem nie nakarmić głodnych, nagich przyodziać, chorych nie przysparzać schronienia, nie nawiedzać uwięzionych, da słowa Ukrzyżowanego: „Idźcie precz ode Mnie, przekłęci, w ogień wieczny” (Mt 25, 41; por. Mt 25, 46). Bo byłem biedny..., a wy się tym nie interesowaliście się ani o to się nie troszczyliście (por. Mt 25, 31-46)⁷⁴.

Czasem trudno w tę prawdę uwierzyć. Czasem, może jawi się pytanie czy to możliwe ze strony Boga miłosiernego, stające jako „miłość, która dźwiga, podnosi z upadku, zaprasza do ufności”⁷⁵, wskazywał Jan Paweł II. Słowo Boże woła: „miłosierdzie wam i pokój, i miłość niech będą udzielone obficie” (Jud 0, 2; por. 2 J 0, 3; 1 P 1, 3).

5. Oto Jezus ubogi...

Orędzie Ewangelii pełne miłości, prowadzi człowieka do zakłopotania i skruchy wobec ubogich. Przecież „Pan jest blisko skruszonych w sercu” (Ps 34, 19; por. Iz 57, 15; Ps 51, 3. 5. 19)⁷⁶. Chrystus w obrazie pasterz wskazuje tę nadzieję: „Zagubioną odszukam, zabłąkaną sprowadzę z powrotem, skałeczoną opatrę...” (Ez 34, 16)⁷⁷. Ukrzyżowany Pan wzywa do odwrócenia się od wyniosłości, pychy, egoizmu, bałwochwalstwa pieniędzy, fascynacji władzą. Przecież „pycha tego życia nie pochodzi od Ojca, lecz od świata” (1 J 2, 16)⁷⁸.

⁷³ Por. Jan Paweł II, *Wolny rynek a potrzeba solidarności*. Przemówienie na generalnej audiencji, 1.05.1991, „L'Osservatore Romano” 12:1991, nr 6, s. 57; Jan Paweł II, *Encyklika „Sollicitudo rei socialis”*, nr 9, 14.

⁷⁴ Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 27; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exultate”*, nr 95-99, 110-111; A. Feuillet, *Le caractère universel du jugement et la charité sans fornières en Mat 25,31-46*, „Nouvelle revue théologique” 102:1980, s. 179-196; V. K. Agbanou, *Le discours eschatologique de Matthieu 24-25: tradition et rédaction*, Paris 1983, s. 171-187; J. Gnilka, *Il Vangelo di Matteo*, t. 2, Brescia 1991, s. 533-554

⁷⁵ Jan Paweł II, *Przekroczy ć próg nadziei*, Lublin 1995, s. 40.

⁷⁶ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, nr 101; P. Ricoeur, *Finitudine e colpa*, Roma 1960, s. 327-333, 623-634; P. Beauchamp, *L'uno e l'altro Testamento*, t. 1, s. 212-216.

⁷⁷ Por. W. Vogels, *I profeti. Saggio di teologia biblica*, Padova 1994, s. 77-82; P. Beauchamp, *L'uno e l'altro Testamento*, t. 1, s. 95-99

⁷⁸ Por. Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 325; Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, nr 16, 158; H. U. von Balthasar, *Teodrammatica*, 4: *L'azione*, Milano 1999, s. 147-153.

Powszechne jest wołanie o położenie kresu korupcji, która wpływa na osoby, struktury władzy i zagraża rozwojowi narodów⁷⁹. Korupcyjnie wykorzystuje się środki przeznaczone dla ludzi, w ich miejscu zamieszkania czy pracy⁸⁰. Ma to miejsce w katastrofach losowych czy klęskach żywiołowych. Potrzebne jest powstrzymanie niszczenia środowiska naturalnego (por. RDz 1, 28-31; 2, 8)⁸¹. „Wydaje się, że to, co najbardziej zagraża stworzeniu i człowiekowi, to brak poszanowania dla praw natury i zanik poczucia wartości życia”⁸².

Potrzebne są zakłady produkcyjne, które będą wykorzystywać własne zasoby, dla bogactwa lokalnej ludności. Środowisko i zasoby naturalne, dla wielu ludów, mają znacznie dla ich tożsamości kulturowej i etnicznej oraz istnienia⁸³. Wytworzone dobra winny być użyteczne według zasad sprawiedliwości (por. Rz 10, 12). Ważnym jest, aby ludzie mieli pracę, bo ona „jest podstawowym prawem i dobrem człowieka”⁸⁴. Więcej jest „dobrem pożytecznym, godnym człowieka, ponieważ odpowiednim właśnie do wyrażania i pomnażania ludzkiej godności” (por. Syr 40, 18; Koh 3, 9)⁸⁵.

Ukrzyżowany Pan woła o edukację dla wszystkich ludzi (por. Syr 1, 27;

⁷⁹ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Centesimus annus”*, nr 48; Jan Paweł II, *Sprawiedliwość każdego człowieka źródłem pokoju dla wszystkich*. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1998, Città del Vaticano 1997, nr 5;

⁸⁰ Por. Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Ecclesia in America”*, Città del Vaticano 1999, nr 56; Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Reconciliatio et poenitentia”*, nr 16; Jan Paweł II, *Encyklika „Sollicitudo rei socialis”*, nr 32-33.

⁸¹ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Centesimus annus”*, nr 37; Jan Paweł II, *Pokój z Bogiem Stwórcą, pokój z całym stworzeniem*, Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1990, Città del Vaticano 1989, nr 5, 7, 13; Jan Paweł II, *Wszyscyśmy w jednym Duchu zostali ochrzczeni*. Spotkanie z Indianami w Latacunga, 31.01.1985, w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie VIII*, 1, 1985, red. E. Weron, A. Jaroch, Poznań 2003, s. 163-168.

⁸² Jan Paweł II, *Piękno tej ziemi woła o zachowanie jej dla przyszłych pokoleń*, Homilia, Zamość, 12.06.1999, „L'Osservatore Romano” 20:1999, nr 8, nr 3.

⁸³ Por. Jan Paweł II, *Zachowujcie waszą tożsamość jako ludzie i naród*. Przemówienie do Indian Amazonii, 10.07.1980, w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, V, 2, 1982, red. E. Weron, A. Jaroch, Poznań 1986, s. 129-130; Jan Paweł II, *Jesteście Braćmi pośród Braci*. Do Ludów Amazonii, 5.02.1985, w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VIII, 1, 1985, s. 238-244; Jan Paweł II, *Nadszedł dla was czas nowej nadziei i odwagi*. Spotkanie z Aborygenami, Alice Springs, 29.11.1986, w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, IX, 2, 1986, red. E. Weron, A. Jaroch, Poznań 2007, s. 914-918.

⁸⁴ KDK 619; por. Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”*, nr 9, 18

⁸⁵ Leon XIII, *Encyklika „Rerum novarum”*, w: *Dokumenty Nauki Społecznej Kościoła*, cz. I, red. M. Radwan i inni, Rzym – Lublin 1996, nr 11. Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”*, nr 4, 6, 16; N. Lohfink, *Qohelet*, Brescia 1997, s. 22-26; G. Angelini, *Teologia morale fondamentale*, s. 339-363; B. Maggioni, *Giobbe e Qohelet. La contestazione sapeininnziale nella Bibbia*, Assisi 1979, s. 85-91.

30, 3; 2 Tm 3, 16), która jest pokojową walką z wykluczającym ubóstwem⁸⁶. Potrzebne są struktury wspierające wykształcenie ubogich⁸⁷. Aktualne są słowa: Nigdy więcej wojen, a psalmista doda: „szukaj pokoju i dąż do niego” (Ps 34, 15). Największymi ofiarami wojny są biedni i ubodzy oraz rodziny. Apostoł Jakub przestrzega: „Skąd się biorą wojny i skąd kłótnie między wami? Nie skądinąd, tylko z waszych żądz, które walczą w członkach waszych” (Jk 4, 1)⁸⁸.

6. Oto Jezus, nadzieja ubogich...

Spojrzenie ukrzyżowanego Pana, przepelnione miłością, przynosi w ubóstwie i odrzuceniu, pociechę, zachętę i pokój serca. Przecież „roz-wój jest nowym imieniem pokoju”⁸⁹. Franciszek wskazuje, że „posiadanie przyjaciół uczy nas otwierania się, zrozumienia, zatroszczenia się o innych, wyjścia z naszej wygody i izolacji, dzielenia życia z innymi. Dlatego «za wiernego przyjaciela nie ma odpłaty» (Syr 6, 15)”⁹⁰.

Kościół jest, zdaniem Jana Pawła II, „znakiem i narzędziem obecności i działania Ducha Ożywiciela. (...) Dobra Nowina przyobleka się w ciało ludzkich serc i sumień i rozszerza się w historii”⁹¹. Franciszek dopowie: „U kresu naszego życia spotkamy się twarzą w twarz z nieskończonym

⁸⁶ Por. KDK 60; Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Familiaris consortio”*, nr 43; P. Beauchamp, *Luno e laltro Testamento*, t. 1, s. 123-126; J. L. McKenzie, *Teologia dell'Antico Testamento*, Roma 1993, s. 157-163.

⁸⁷ Por. Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 375-376; Jan Paweł II, *Społeczeństwo ma obowiązek kochać dzieci*. Do uczestników VIII Międzynarodowej Konferencji zorganizowanej przez Papieską Radę ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia, 20.11.1993, „L'Osservatore Romano” 15:1994, nr, s. 18-19.

⁸⁸ Por. Jan Paweł II *Pokój rodzi się z serca nowego*, Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1984, Città del Vaticano 1983. L. Roy, *Ubodzy*, s. 998-1002; A. Scola, *Chi e la Chiesa? Una chiave antropologica e sacramentale per l'ecclesiologia*, Brescia 2005, s. 213-217.

⁸⁹ Jan Paweł II *Encyklika „Sollicitudo rei socialis”*, nr 10. Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, nr 15, 121; Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi”*, nr 50; R. Schnackenburg, *Il Vangelo di Giovanni*, t. 3, s. 211-215; s. Panimolle, *Lettura pastorale del Vangelo*, t. 3, Bologna 1984, s. 312-221; R. E. Brown, *Giovanni*, s. 1450-1456; H. U. von Balthasar, *Gloria, 7: Nuovo patto*, Milano 1997, s. 80-85.

⁹⁰ Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, nr 151. „Kościół temu jednemu pragnie służyć, ażeby każdy człowiek mógł odnaleźć Chrystusa, aby Chrystus mógł z każdym iść przez życie” (Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, nr 13). Por. Paweł VI, *Encyklika „Evangelii nuntiandi”*, Città del Vaticano 1975, nr 18; Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 78.

⁹¹ Jan Paweł II, *Encyklika „Dominum et Vivificantem”*, nr 64. Por. DWR 14.

pięknem Boga (por. 1 Kor 13, 12) i będziemy mogli z radosnym podziwem odczytywać tajemnicę wszechświata, który wraz z nami będzie uczestniczył w pełni bez końca. (...) Życie wieczne będzie wspólnotowym zadziwieniem, gdzie każde stworzenie, świetliście przemienione, zajmie swoje miejsce i będzie miało coś, czym obdarzy ubogich ostatecznie wyzwolonych⁹².

Pomaganie społeczności jest pomaganiem sobie samemu, a odnosi się to szczególnie do pracy⁹³. Praca – zdaniem Jana Pawła II – jawi się jako „klucz, i to chyba najistotniejszy klucz, do całej kwestii społecznej”⁹⁴. Paweł Apostoł wskazywał: „pracując trzeba wspierać słabych i pamiętać o słowach Pana Jezusa, który powiedział: Więcej szczęścia jest w dawaniu aniżeli w braniu” (Dz 20, 35)⁹⁵. Zdaniem Franciszka „to otwarcie serca jest źródłem szczęścia, ponieważ «więcej szczęścia jest w dawaniu, aniżeli w braniu» (Dz 20, 35). Nie żyjemy lepiej, uciekając przed innymi, kryjąc się, odmawiając dzielenia się, zamykając się we własnej wygodzie. Jest to nic innego jak powolne samobójstwo”⁹⁶.

Ważne jest, aby rodzina była zaopatrzona w elementy istnienia dla życia oraz rozwoju (por. RDz 30, 30; 42, 19; Hbr 11, 7). To troska o pożywienie niezbędne dla życia oraz wypełniania podstawowych zadań, zwłaszcza pracy i nauki. Konieczne jest odzienie, higiena życia i opieka medyczna, dobre wykształcenie, zdrowy odpoczynek i wypoczynek (por. Iz 32, 18; Mk 6, 31)⁹⁷. Każdego winna cechować gotowość do niesienia pomocy (por. Łk 10, 25-37)⁹⁸.

Spojrzenie ukrzyżowanego Pana jest razem ze współmałżonkiem pro-

⁹² Franciszek, *Encyklika „Laudato si”*, nr 243. Por. Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, nr 92.

⁹³ Por. Jan Paweł II, *Rozwój i solidarność: dwie drogi wiodące do pokoju*, Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1987, Città del Vaticano 1986.

⁹⁴ Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”*, nr 3. Por. Stolica Apostolska, *Karta Praw Rodziny*, Città del Vaticano 1983; Jan Paweł II, *List do Rodzin „Gratissimam sannaë”*, Città del Vaticano 1994, nr 15; KDK 67.

⁹⁵ „Ponadto konieczna jest wilekoduszoność” (Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, nr 174).

⁹⁶ Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 272.

⁹⁷ „Wszyscy członkowie rodziny, każdy wedle własnego daru, mają łaskę i odpowiedzialny obowiązek budowania dzień po dniu komunii osób, tworząc z rodziny <<szkołę bogatszego człowieczeństwa>>” (Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Familiaris consortio”*, nr 21).

⁹⁸ Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, nr 15; Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, nr 56-86; Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 191, 406, 408, 567; Jan Paweł II, *Encyklika „Centesimus annus”*, nr 47; KKK 1917; s. Légasse, *A chi è il mio prossimo?* s. 19-27; L. Ramarosan, *Comme „Le bon samaritain”, ne cherche qu'à aimer (Lc 10,29-37)*, „Biblica” 56:1975, s. 531-537.

wadzeniem dzieci do miłości i szacunku dla Pana i ludzi (por. Ps 128, 3-9; Łk 2, 39-52; 1 Tm 5, 4). W ożywieniu wiary pomaga zaangażowanie w życie parafialne. Aktualne jest wyzwanie: Kochaj tak, jak jesteś kochany przez Boga, który jest miłością (por. 1 J 4, 8. 16). Franciszek przypomina: „Miłość do ludzi stanowi duchową siłę, ułatwiającą spotkanie w pełni z Bogiem do tego stopnia, że kto nie miłuje brata «żyje w ciemności» (1 J 2, 11), «rwa w śmierci» (1 J 3, 14) i «nie zna Boga» (1 J 4, 8)”⁹⁹. Ochrzczeni ją niosą, zwłaszcza w tajemnicy zmartwychwstania Chrystusa (por. Dz 1, 22; 4, 33; 10, 39. 41; 13, 31)¹⁰⁰.

Papież Franciszek stwierdza: „To prawda, że my członkowie Kościoła, nie możemy być dziwakami. Wszyscy powinni móc widzieć w nas braci i bliskich, jak Apostołowie, którzy «cieszyli się życzliwością całego ludu» (por. Dz 2, 47; 4, 21. 33; 5, 13)”¹⁰¹. Natomiast Jan Paweł II przypomina: „Zmartwychwstały Jezus przyciąga wszystkie rzeczy do siebie i poddaje je, jak i siebie samego Ojcu, aby Bóg był wszystkim we wszystkich”¹⁰².

Ukrzyżowany Pan wskazuje, że ubodzy są tak przedmiotami (por. Łk 4, 18; Mt 11, 5) jak i podmiotami ewangelizacji¹⁰³. „Kościół ubogich” oznacza, że ewangelizuje nie tylko ubogich, ale że ubodzy staną się ewangelizatorami. Pasterze powinni być z ubogimi, pracować z nimi i uczyć się od nich. „Kościół ubogich” winien pełnić, nie tylko posługę ubogim, ale praktykować preferencyjne poleganie na ubogich, w dziełach ewangelizacyjnych (por. Jk 2, 5). Zdaniem Kompendium, „Kościół, uczestnik radości i nadziei, niepokoju i smutków ludzi, solidaryzuje się z każdym mężczyzną i z każdą kobietą, w każdym miejscu i o każdym czasie”¹⁰⁴.

⁹⁹ Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 272. Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, nr 12, 16, 31; E. Bossetti, *Il Figlio e i figli di Dio*, s. 235-239; R. Tremblay, *Voi, luce del mondo*, s. 64-69.

¹⁰⁰ Por. Jan Paweł II, *Incararnationis misterium*, Bulla ogłaszająca Wielki Jubileusz Roku 2000, nr 1; Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, nr 239; Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, nr 20; s. Zamboni, *„Voi siete la luce del mondo”*, s. 319-348.

¹⁰¹ Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, nr 36. Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, nr 20; B. Testa, *I sacramenti della Chiesa*, Milano 2001, s. 159-168; R. Tremblay, *„Prendete il mio giogo”*, s. 305-318.

¹⁰² Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”*, nr 14.

¹⁰³ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 197; J. Ratzinger, *Guardare al Crocifisso*, s. 27-34; D. Mongillo, *Umiltà*, w: *Nuovo Dizionario di Spiritualità*, red. F. Compagnoni, G. Piana, s. Privitera, Cinisello Balsamo 1999, s. 1610-1621.

¹⁰⁴ Papińska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 60.

7. Kościół patrzący w oczy Dobrego Pasterza...

Mając na względzie ubogich oraz świat ubóstwa, cały Kościół, biskupi i kapłani oraz osoby życia konsekrowanego, powinni z determinacją wpatrywać się w oczy ukrzyżowanego Pana. Ileż to razy Kościół patrzy w udręczone oczy i nie dostrzega ich błysku, wołającego o wierność Ewangelii! Kościół przeżył tyle porażek, a mimo to nie chciał zanurzyć się w moc światła (por. J 8, 12; 9, 5; 12, 36). Ile razy w Kościół zdradził Pana (por. 2 Tm 3, 1-4) i przestał „kierować się podwójną zasadą: «zgodności z Ewangelią» i «jedności Kościoła powszechnego»”¹⁰⁵.

Kościół nieustannie wskazuje, że „z Jezusem Chrystusem rodzi się zawsze i odradza radość”¹⁰⁶, „bo królestwo Boże to nie sprawa tego, co się je i pije, ale sprawiedliwości, pokoju i radości” (Rz 14, 17; por. Rz 15, 13). Chodzi o wezwanie „do nowego etapu rewangelizacji naznaczonej ową radością”¹⁰⁷.

Zanurzenie w zmartwychwstaniu Chrystusa sprawia, że można czynić dobro łatwo i z radością (por. J 20, 19-20). Stąd papieski apel: „Zapraszam każdego chrześcijanina, niezależnie od miejsca i sytuacji, w jakiej się znajduje, by odnowił dzisiaj swoje osobiste spotkanie z Jezusem Chrystusem, a przynajmniej podjął decyzję gotowości spotkania się z Nim, szukania Go nieustannie każdego dnia”¹⁰⁸.

Można patrzeć na luksus, ale to nie jest spojrzenie na ukrzyżowanego Pana, a On i tak będzie pytał: Gdzie jesteś Adamie? Przecież jesteś nagi i biedny, mimo iż masz tak wiele! (por. Rdz 3, 9-10). Jeśli ktoś chce zrozumieć siebie, musi przyjść ze swoją nagą grzesznością do Chrystusa (por. Łk 15, 11-32; 23, 39-43)¹⁰⁹. Dlatego Jan Paweł II podkreślał: „Chrystus musi wejść w jego «ja», aby wyzwolić go od egoizmu i pychy, jak mówi św. Ambroży: «Niech wkroczy do twej duszy Chrystus, niech zamieszka w twych

¹⁰⁵ Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris missio”*, nr 54; por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 272; Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, nr 61; Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Ecclesia in Africa”*, Città del Vaticano 1995, nr 62.

¹⁰⁶ Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 1.

¹⁰⁷ Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 1.

¹⁰⁸ Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 3.

¹⁰⁹ Por. Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, nr 19; Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, nr 10; B. Petra, *La penitenza nelle Chiese ortodosse. Aspetti storici e sacramentali*, Bologna 2005, s. 35-43; A. Bonandi, *Veritatis splendor. Trent'anni di teologia morale*, Milano 1996, s. 93-112; A. Scola, *Gesù, destino dell'uomo. Cammino di vita cristiana*, Cinisello Balsamo 1999, s. 91-97; J. Laffitte, *Perdono trasfigurato*, Bologna 2000, s. 146-158; G. Rossé, *Il Vangelo di Luca. Commento esegetico e teologico*, Roma 1995, s. 67-617

myślach Jezus, by zamknąć wszelką przestrzeń dla grzechu w świętym przybytku cnoty»¹¹⁰.

Regeneracja sił fizycznych powinna wiązać się z „duchowym odpoczynkiem”, który prowadzi do rozeznania daru „nowego stworzenia”. „Odpocząć” znaczy począć się na nowo (por. Iz 40, 29-31)¹¹¹. Wygodny styl życia może sprawić odrętwienie na światowość (por. Mt 23, 1-12; Łk 20, 45-47; Mk 12, 38-40). Ten, zdaniem Jana Pawła II, „sposób myślenia i działania, kształtuje zachowania wedle swojej skali wartości”¹¹².

Duchowieństwo często redukowało czy ukrzyżowanego Pana do namalowanych na ścianie i pozbawiało się uczucia wpływającego z tego, co one wyrażają, o co błagają. W tych momentach, zdaniem Jana Pawła II, „jest to prośba o pomoc w zachowaniu nadziei, gdy wszystkie ludzkie nadzieje zawodzą” (por. Mt 15, 21-28)¹¹³. U korzeni braku nadziei „leży ustępstwo na rzecz «logiki» Złego”¹¹⁴ – wskazuje Jan Paweł II.

Gwarancją nadziei jest wydanie Chrystusa na śmierć, Jego zmartwychwstanie i zesłanie Ducha Świętego (por. Rz 5, 5-11). Stąd Franciszek przypomina: „Ta miłość Boga, która ogrania namiętnie całe życie, jest możliwa dzięki Duchowi Świętemu, ponieważ «miłość Boża rozlana jest w sercach naszych przez Ducha Świętego, który został nam dany» (Rz 5, 5)”¹¹⁵. Należy powtórzyć za św. Pawłem: „Co do mnie, nie daj Boże, bym się miał chlubić z czego innego, jak tylko z krzyża Pana naszego Jezusa Chrystusa, dzięki któremu świat stał się ukrzyżowany dla mnie, a ja dla świata” (Ga 6, 14).

To zamienianie nagrody Krzyża na niespokojną małostkowość przepisów, na obsesyjne zachowanie porządku działania, na obronę przestrzeni prywatnej a także na trwające całe życie przygotowanie do emerytury. Tymczasem lata starości „należy przeżywać w postawie ufnej zawierzenia Bogu (...); ten czas trzeba twórczo spożytkować, dążąc do pogłębienia

¹¹⁰ Jan Paweł II, *Chrześcijanin uczniem Chrystusa*, Audyencja generalna, 6.09.2000, „L'Osservatore Romano” 22:2001, nr 1, s. 40-41.

¹¹¹ Por. Jan Paweł II, *Prawo człowieka do pracy i do ziemi*. Homilia, Nowy Targ, 8.06.1979, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 159-162.

¹¹² Jan Paweł II, *Globalizacja i etyka*, Przemówienie, Watykan, 27.04.2001, „L'Osservatore Romano” 22:2001, nr 3, nr 3

¹¹³ Jan Paweł II, *Encyklika „Evangelium vitae”*, Città del Vaticano 1995, nr 67. Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Amoris laetitia”*, nr 102.

¹¹⁴ Jan Paweł II, *Encyklika „Evangelium vitae”*, nr 8.

¹¹⁵ Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, nr 132. Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, nr 5.

nia życia duchowego przez usilniejszą modlitwę i gorliwą służbę braciom w miłości¹¹⁶.

Ludzie Kościoła często też zamienili ogołoczonego Mesjasza, wiszącego na Krzyżu hańby (por. Łk 23, 35-37; Mt 27, 39-44)¹¹⁷, na samozwańczych mesjaszy na tronach, odrzucając głupotę Krzyża (por. 1 Kor 1, 18-25). Autorytet człowieka wynika z prawdziwości zasad i zgodności z nimi życia i czynów¹¹⁸, a dziś istnieje „duży zamęt w pojmowaniu autorytetu”¹¹⁹.

Dla duchowych profesjonalistów nie ma potrzeby modlitwy i proroków (por. Ps 105, 15; Ap 22, 18-19)¹²⁰. Dlatego papież Franciszek zauważa, że „kiedy życie wewnętrzne zamyka się we własnych interesach, nie ma już miejsca dla innych, nie liczą się ubodzy, nie słucha się już więcej głosu Boga, nie doświadcza się słodkiej radości z Jego miłości, zanika entuzjizm związany z czynieniem dobra”¹²¹.

W Kościele, oprócz grzechu indywidualnego, należy dostrzegać także grzechy społeczne i ich struktury. Przez grzech konkretnego chrześcijanina, ale i wspólnoty ochrzczonych „cały Kościół został obrażony i zraniony”¹²², wskazywał Jan Paweł II. Z powodu grzechu za mało świeci obliczem Kościoła ukrzyżowanego Pana wobec tych, którzy na niego patrzą.

Zakończenie

Kościół i wszyscy jego członkowie powinni z powagą i w milczeniu spojrzeć w oczy ukrzyżowanego Pana, nie plastikowe, nie drewniane, nie zamknięte, ale otwarte dla każdego. To są oczy przywracające pierwotne

¹¹⁶ Jan Paweł II, *List do moich Braci i Siostr – ludzi w podeszłym wieku*, Città del Vaticano 1999, nr 16

¹¹⁷ Por. E. Bosetti, *Il Figlio e i figli di Dio*, s. 227-245; R. E. Brown, *La morte del Messia*, s. 1108-1125; J. A. Fitzmyer, *Luca teologo. Aspetti del suo insegnamento*, Brescia 1991 s. 157-178; A. Fumagalli, F. Manzi, *Attirerò tutti a me*, s. 63-69.

¹¹⁸ Por. Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi”*, nr 5; Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury*. Przemówienie w siedzibie UNESCO, 2.06.1980, w: Jan Paweł II, *Wiara i kultura*, Dokumenty, przemówienia, homilie, red. M. Radwan i inni, Rzym 1986, nr 11; R. E. Brown, *La morte del Messia*, s. 1218-1223; A. Milano, *Alétheia*, s. 13-45.

¹¹⁹ Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Familiaris consortio”*, nr 6.

¹²⁰ Por. A. F. Dziuba, *Teolog i teologia w drodze*, „Studia Loviciensia” 25:2023, s. 65-72; H. Bedford-Strohm, *Gegen den Selbstbetrug*, „Herder Korrespondenz Spezial” April 2024, s. 10-13; A. F. Dziuba, *Szaleństwo chrześcijaństwa. Teologia i świadectwo*, „Collectanea Theologica” 87:2017, z. 2, s. 115-126.

¹²¹ Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 3.

¹²² Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Reconciliatio et paenitentia*, nr 31.

i czyste natchnienie, uzdrawiające, podnoszące na duchu i zaskakujące na nowo niezwykłą radością. Chrześcijanin wie, że nie jest sam, że Chrystus jest zawsze razem z nim jako poręczyciel jego nadziei (por. 2 Kor 1, 22).

W tych błyszczących oczach można dostrzec i rozważyć ciche zaproszenie do bycia ubogim, jednością z Nim, odartym z szat, Jego godności, Jego własności, Jego mocy, Jego siły, jednością z nieumytlivymi, uciśnionymi, wzgardzonymi, bezsilnymi, nieszczęśliwymi, wykluczonymi. To jest wręcz nieprzeliczona rzesza ukrzyżowanego Pana w różnych postaciach cierpienia moralnego związanego z doświadczeniami zła istniejącego. Oczywiście, każdy w swej wolności może powiedzieć swoje dumne „nie”. Ale też z drugiej strony każdy może w swej wolności powiedzieć szczere „tak”.

Droga ukrzyżowanego Pana niesie orędzie, aby ludzka nędza zamieniła się w świętość, a arogancja w służbę¹²³. Oby, zwłaszcza poprzez ubóstwo, w miłościach Ukrzyżowanego zatriumfował Pan z Kalwarii, wywyższony Władca i Zbawiciel (por. Dz 5, 31), aby gdy On wejrzy w nasze serca, my ośmielimy się zajrzeć w Jego serca oraz jego ubogich.

W proroczym dokumencie Jana Pawła II „*Novo millennio ineunte*” warto wskazać, że Chrystus jest przecież „w szczególny sposób obecny w ubogich, dlatego wobec nich Kościół winien stosować «opcję preferencyjną». Poprzez tę opcję dajemy świadectwo o kształcie miłości Boga, o Jego opatrności i miłosierdziu i w pewien sposób nadal rozsiewamy w dziejach ziarna Królestwa Bożego, które sam Jezus pozostawił w czasie swego ziemskiego życia, wychodząc naprzeciw tym, którzy zwracali się do Niego z wszelkimi potrzebami duchowymi i materialnymi”¹²⁴.

The Gaze of the Crucified Lord

Abstract

When you gaze into the eyes of the Crucified Lord, and he gazes into yours, you encounter the love of the Resurrected Lord. Many prefer not to look. Many recoil at looking into the eyes of a man in deadly pain. Many balk at having to respond to love. But these are not the eyes of a defeated man, condemned for criminal insurrection. They are the eyes of an unlike-

¹²³ Por. Franciszek, *Bogactwo Boga udziela się przez nasze ubóstwo*. Orędzie na Wielki Post 2014, „*L'Osservatore Romano*” 35:2014, nr 2, s. 8-10.

¹²⁴ Jan Paweł II, *List apostolski „Novo millennio ineunte”*, nr 49.

ly King, who in dealing death its death blow, still looks into our eyes with challenge. In his love is his call to the Kingdom of his Father, his Kingdom of justice, compassion, peace and life to the full.

No image of Jesus, poor, surpasses this one. Jesus hangs from his Cross stripped of his clothes, his dignity, his possessions, his power, his strength. He is fully one with the unwashed, the oppressed, the scorned, the powerless, the miserable, the outcaste. Look into the eyes of the crucified Lord. There is no experience richer.

We are being asked in silence to peer into the eyes of the crucified Lord, not plastic, nor wooden, nor closed, but open for me, confusing me, disturbing me, returning me to an original inspiration, healing me, raising me up, making me whole and surprising me anew with unaccustomed joy. In those twinkling eyes, we consider the quiet invitation to be actually poor, one with him, stripped of his clothes, his dignity, his possessions, his power, his strength, one with the unwashed, the oppressed, the scorned, the powerless, the miserable, the outcaste. Of course, we can say "no". We can repeat the valid, reasonable excuses. But we can also say "yes".

Keywords: *Crucified Lord, poverty, justice, poor, dignity, life*

Bibliografia

Agbanou V. K., *Le discours eschatologique de Matthieu 24-25: tradition et rédaction*, Paris 1983,

Angelini G., *Teologia morale fondamentale. Tradizione, Scrittura e teologia*, Milano 1999,

Attridge H. W., *La Lettera agli Ebrei*, Città del Vaticano 1999,

Balthasar H. U. von, *Gloria, 7: Nuovo patto*, Milano 1997,

Balthasar H. U. von, *Nove tesi sull'etica cristiana*, w: *Perspettive di morale cristiana. Sul problema del contenuto e del fondamento dell'ethos cristiano*, red. J. Ratzinger, H. Schürmann, H. U. von Balthasar Roma 1986, s. 62-69;

Balthasar H. U. von, *Solo l'amore è credibile*, Roma 1982,

Balthasar H. U., *Teodrammatica, 4: L'azione*, Milano 1999,

Balthasar H. U. von, *Teodramatyka, 2: Osoby dramatu*, cz. 1, *Człowiek w Bogu*, Kraków 2006,

Balthasar H. U. von, *Teologia 2. Prawda Boga*, Kraków 2004,

Beauchamp P., *Al'inizio, Dio parla*, Roma 1992,

- Beauchamp P., *La legge di Dio*, Casale Monferrato 2000,
Beauchamp P., *L'uno e l'altro Testamento*, t. 1, Brescia 1985,
Beauchamp P., *Testamento biblico*, Magnano 2007,
Beddford-Strohm H., *Gegen den Selbstbetrug*, „Herder Korespondenz
Spezial” April 2024, s. 10-13,
Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, Città del Vaticano 2009,
Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est”*, Città del Vaticano 2005,
Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi”*, Città del Vaticano 2007,
Biffi G., *Canto nuziale. Esercitazione di teologia anagogica*, Milano 2000,
Bigaouette F., *Le cri de déréliction de Jésus en croix. Densité existentielle
et salvifique*, Paris 2004,
Bonandi A., „*Veritatis splendor*”. *Trent'anni di teologia morale*, Milano
1996,
Bordoni M., *La cristologia nell'orizzonte dello Spirito*, Brescia 1995,
Bosetti E., *Il Figlio e i figli di Dio. Etica filiale del Nuovo Testamento*, „Ri-
vista di teologia morale” 36:2004, s. 227-245.
Bovati P., *Parole di libertà. Il messaggio biblico della salvezza*. Bologna
2012,
Brown R. E., *Giovanni. Commento al vangelo spirituale*, Assisi 1999,
Brown R. E., *La morte del Messia. Un commentario ai racconti della pas-
sione nei quattro vangeli*, Brescia 1999,
Chioldi M., *La speranza tra domanda etica e risposta religiosa, Lo statuto
proprio dell'atto di speranza: eccedenza di senso o eccesso di illusione? w: Il
dolore e la speranza. Cura della responsabilità, responsabilità della cura*, red.
L. Alici, Roma 2011, s. 61-88;
Cilia L., *La morte di Gesù e unità degli uomini (Gv 11,47-53; 12,32). Con-
tributo allo studio della soteriologia giovannea*, Bologna 1992,
Colzani G., *Antropologia teologica. L'uomo: paradossale e mistero*, Bolo-
gna 1997,
Du Roy O., *La réciprocité. Essai de morale fondamentale*, Paris 1970,
Durrwell F.-X., *Il Padre. Dio nel suo mistero*, Roma 1998,
Durrwell F.-X., *Maria. Meditazione davanti all'Icona*, Assisi 1992,
Durrwell F.-X., *Spirito Santo alla luce del mistero pasquale*, Roma 1985,
Dziuba A. F., *Szaleństwo chrześcijaństwa. Teologia i świadectwo*, „Collec-
tanea Theologica” 87:2017, z. 2, s. 115-126,
Dziuba A. F., *Teolog i teologia w drodze*, „Studia Loviciensia” 25:2023,
s. 65-72,
Feuillet A., *Le caractère universel du jugement et la charité sans frontières*

en Mt 25,31-46, „Nouvelle revue théologique” 102:1980, s. 179-196.

Fitzmyer J. A., *Luca teologo. Aspetti dei suo insegnamento*, Brescia 1991,
Franciszek, *Adhortacja apostolska „Amoris laetitia”*, Città del Vaticano 2016,

Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, Città del Vaticano 2019,

Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, Città del Vaticano 2013,

Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, Città del Vaticano 2018,

Franciszek, *Bogactwo Boga udziela się przez nasze ubóstwo. Orędzie na Wielki Post 2014*, „L'Osservatore Romano” 35:2014, nr 2, s. 8-10.

Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”*, Città del Vaticano 2020,

Franciszek, *Encyklika „Laudato si”*, Città del Vaticano 2015,

Franciszek, *Encyklika „Lumen fidei”*, Città del Vaticano 2013,

Fumagalli A., *Il peso delle azioni. Agire morale e opzione fondamentale secondo I: Action (1893) di M, Blondel*, Milano 1997,

Fumagalli A., Manzi F., *Attirerò tutti a me. Ermeneutica biblica ed etica cristiana*, Bologna 2005,

Galot J., *L'Esprit Saint, personne de communion*, Saint-Maur 1997,

Gnilka J., *Il Vangelo di Matteo*, t. 2, Brescia 1991,

Hengel M., *Il Figlio di Dio. L'origine della cristologia e la storia della religione giudeo-ellenistica*, Brescia 1984,

Igirukwayo A.-M.-Z., *Exaltation de Jésus en croix dans l'Évangile selon saint Jean et la vie morale*, „Annales de l'École théologique s. Cyprien” 9:2001, s. 287-320.

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”*, Città del Vaticano 1988,

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Ecclesia in Africa”*, Città del Vaticano 1995,

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Ecclesia in America”*, Città del Vaticano 1999,

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Ecclesia in Europa”*, Città del Vaticano 2003,

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Familiaris consortio”*, Città del Vaticano 1981,

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Pastores dabo vobis”*, Città del Vaticano 1992,

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Redemptoris custos”*, Città del Vaticano 1989,

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Renonciliatio et paenitentia”*, Città del Vaticano 1984,

Jan Paweł II, *Bądźmy świadkami miłosierdzia*. Homilia, Kraków-Błonie, 18.08.2002, „L'Osservatore Romano” 23:2002, nr 9, s. 20-22,

Jan Paweł II, *Chrześcijanin uczniem Chrystusa*, Audiencja generalna, 6.09.2000, „L'Osservatore Romano” 22:2001, nr 1, s. 40-41,

Jan Paweł II, *Cierpienie świadome, przyjęte z wiarą i ofiarowane czyni nas współpracownikami Chrystusa*, Spotkanie z chorymi w Lourdes, 15.08.1983, „L'Osservatore Romano” 4:1983, nr 7-8, s. 11,

Jan Paweł II, *Encyklika „Centesimus annus”*, Città del Vaticano 1991,

Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, Città del Vaticano 1980,

Jan Paweł II, *Encyklika „Dominum et Vivificantem”*, Città del Vaticano 1986,

Jan Paweł II, *Encyklika „Evangelium vitae”*, Città del Vaticano 1995,

Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio”*, Città del Vaticano 1998,

Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”*, Città del Vaticano 1981,

Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, Città del Vaticano 1979,

Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris Mater”*, Città del Vaticano 1987,

Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris missio”*, Città del Vaticano 1990,

Jan Paweł II, *Encyklika „Sollicitudo rei socialis”*, Città del Vaticano 1987,

Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, Città del Vaticano 1993,

Jan Paweł II, *Globalizacja i etyka*, Przemówienie, Watykan, 27.04.2001, „L'Osservatore Romano” 22:2001, nr 6, s. 42-43,

Jan Paweł II, *Incarnationis misterium*, Bulla ogłaszająca Wielki Jubileusz Roku 2000, „L'Osservatore Romano” 20:1999, nr 2, s. 9-15,

Jan Paweł II, *Jesteście Braćmi pośród Braci. Do Ludów Amazonii*, 5.02.1985, w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VIII, 1, 1985, red. E. Weron, A. Jaroch, Poznań 2003, s. 238-244,

Jan Paweł II, *Jeśli ktoś chce iść za mną...* (Łk 9, 23). Orędzie na Światowy Dzień Młodzieży 2001, Città del Vaticano 2001,

Jan Paweł II, *Jezus Chrystus – wzór zbawczej przemiany człowieka*, 17.08.1988, w: Katechezy Ojca Świętego Jana Pawła II, *Jezus Chrystus*, Kraków Ząbki 1999, s. 277-280,

Jan Paweł II, *Kto straci swe życie z powodu Mnie i Ewangelii, zachowa je*, 28.10.1987, w: Katechezy Ojca Świętego Jana Pawła II, *Jezus Chrystus*, Kraków Ząbki 1999, s. 164-169,

Jan Paweł II, *List apostolski „Dominicae cenae”*, Città del Vaticano 1980,
Jan Paweł II, *List apostolski „Novo millennio ineunte”*, Città del Vaticano
2001

Jan Paweł II, *List apostolski „Salvifici doloris”*, Città del Vaticano 1984,
Jan Paweł II, *List apostolski „Vicesimus quintus annus”*, Città del Vaticano
1988,

Jan Paweł II, *List do moich Braci i Sióstr – ludzi w podeszłym wieku*, Città
del Vaticano 1999,

Jan Paweł II, *List do Rodzin „Gratissimam sannae”*, Città del Vaticano
1994,

Jan Paweł II, *Nadszedł dla was czas nowej nadziei i odwagi. Spotkanie
z Aborygenami*, Alice Springs, 29.11.1986, w: Jan Paweł II, *Nauczanie pa-
pieskie*, IX, 2, 1986, red. E. Weron, A. Jaroch, Poznań 2007, s. 914-918.

Jan Paweł II, *Nie ma pokoju bez sprawiedliwości, nie ma sprawiedliwości
bez pokoju*. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 2002, Città del Vaticano
2001,

Jan Paweł II, *Piękno tej ziemi woła o zachowanie jej dla przyszłych po-
koleń*, Homilia, Zamość, 12.06.1999, „L'Osservatore Romano” 20:1999, nr
8, s. 70-72,

Jan Paweł II *Pokój rodzi się z serca nowego*, Orędzie na Światowy Dzień
Pokoju 1984, Città del Vaticano 1983.

Jan Paweł II, *Pokój z Bogiem Stwórcą, pokój z całym stworzeniem*, Orę-
dzie na Światowy Dzień Pokoju 1990, Città del Vaticano 1989,

Jan Paweł II, *Prawo człowieka do pracy i do ziemi*. Homilia, Nowy Targ,
8.06.1979, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987,
1991, 1995, 1997. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, Kraków
1997, s. 159-162.

Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1995,

Jan Paweł II. *Rozwój i solidarność: dwie drogi wiodące do pokoju*, Orę-
dzie na Światowy Dzień Pokoju 1987, Città del Vaticano 1986.

Jan Paweł II, *Społeczeństwo ma obowiązek kochać dzieci*. Do uczestni-
ków VIII Międzynarodowej Konferencji zorganizowanej przez Papieską
Radę ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia, 20.11.1993, „L'Osservatore Ro-
mano” 15:1994, s. 18-19.

Jan Paweł II, *Sprawiedliwość każdego człowieka źródłem pokoju dla
wszystkich*, Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1998, Città del Vaticano
1997,

Jan Paweł II, *Tylko od Niego możemy otrzymać odpowiedź*, Spotkanie

z chorymi w Callo, Peru, 4.02.1985, w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VIII, 1, 1985, red. E. Weron, T. Jaroch, Poznań 2003, s. 221-224,

Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury*. Przemówienie w siedzibie UNESCO, 2.06.1980, w: Jan Paweł II, *Wiara i kultura*, Dokumenty, przemówienia, homilie, red. M. Radwan i inni, Rzym 1986, s. 64-81,

Jan Paweł II, *Wolny rynek a potrzeba solidarności*. Przemówienie na generalnej audiencji, 1.05.1991, „L'Osservatore Romano” 12:1991, nr 6, s. 57,

Jan Paweł II, *Wszyscyśmy w jednym Duchu zostali ochrzczeni*. Spotkanie z Indianami w Latacunga, 31.01.1985, w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie* VIII, 1, 1985, red. E. Weron, A. Jaroch, Poznań 2003, s. 163-168.

Jan Paweł II, *Zachowujcie wasza tożsamość jako ludzie i naród*. Przemówienie do Indian Amazonii, 10.07.1980, w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, V, 2, 1980, red. E. Weron, A. Jaroch, Poznań 1986, s. 129-130,

Kasper W., *Jezus Chrystus*, Warszawa 1983,

Katechizm Kościoła Katolickiego, Poznań 2002,

Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Wytyczne wychowawcze w odniesieniu do ludzkiej miłości. Zasadnicze cechy wychowania seksualnego*, Città del Vaticano 1983,

Kongregacja Nauki Wiary, *Instrukcja „Libertatis conscientia”*, Città del Vaticano 1987,

Kongregacja Nauki Wiary, *Nota doktrynalna o niektórych aspektach działalności i postępowania katolików w życiu politycznym*, Città del Vaticano 2003,

Ladaria L. F., *Antropologia teologica*, Roma-Casale Monferrato 1986,

Laffitte J., *Perdono trasfigurato*, Bologna 2000,

Laird P., *L'amore più bello. Il carattere mariano dell'eros redento*, w: *Deus Caritas est. Per una teologia morale radicata in Cristo*, red. R. Tremblay, Città del Vaticano 2007, s. 131-137.

Légasse S., *E chi è il mio prossimo? Studio sull'oggetto dell'agape nel Nuovo Testamento*, Roma 1991,

Légasse S., *Le procès de Jésus, 2: La passion dans les quatre évangiles*, Paris 1995,

Légasse S., *L'étendue de l'amour interhumain d'après le Nouveau Testament: limites et promesses*, „Revue théologique de Louvain” 8:1977, s. 151-154.

Légasse S., *L'Évangile de Marc*, t. 2, Paris 1997,

Leon XIII, *Encyklika „Rerum novarum”*, w: *Dokumenty Nauki Społecznej Kościoła*, cz. I, red. M. Radwan i inni, Rzym – Lublin 1996, s. 65-92,

- Lohfink N., *Qohelet*, Brescia 1997,
- Maceri F., *Fiducia nella Provvidenza e procreazione responsabile. Riflessioni a proposito di un inciso della Gaudium et spes*, „Rassegna di teologia” 45:2004, s. 529-5442.
- Maceri F., *Parlare di libertà con i non credenti a partire dal Figlio, chc è libero e libera*, „Theologica and Historica” 11:2002, s. 283-297,
- Maggioni B., *Giobbe e Qohelet. La contestazione sapienziale nella Bibbia*, Assisi 1979,
- McKenzie J. L., *Teologia dell' Antico Testamento*, Roma 1993,
- Milano A., *Aléthéia. La „concentrazione cristologica” della verità*, „Filosofia e teologia” 4:1990, s. 13-45,
- Mongillo D., *Umiltà*, w: *Nuovo Dizionario di Spiritualità*, red. F. Compagnoni, G. Piana, s. Privitera, Cinisello Balsamo 1999, s. 1610-1621.
- Panimolle S., *Lettura pastorale del Vangelo*, t. 3, Bologna 1984,
- Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, Kielce 2005,
- Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *O sprawiedliwy podział ziemi. Wyzwanie reformy rolnej*, Città del Vaticano 1997,
- Paweł VI, *Encyklika „Evangelii nuntiandi”*, Città del Vaticano 1975,
- Paweł VI, *Encyklika „Populorum progressio”*, Città del Vaticano 1967,
- Petra B., *La penitenza nelle Chiese ortodosse. Aspetti storici e sacramentali*, Bologna 2005,
- Prefacja o Jezusie Chrystusa, Królu Wszechświata*, w: *Mszał rzymski dla diecezji polskich*, wyd. 2, Poznań 2010, s. 66*,
- Rad G. von, *Teologia Starego Testamentu*, Warszawa 1986,
- Ramaroson L., *Comme „Le bon samaritain”, ne cherche qu'à aimer (Lc 10,29-37)*, „Biblica” 56:1975, s. 531-537.
- Ratzinger J., *Guardare al Crocifisso. Fondazione teologica di una cristologia spirituale*, Milano 1992,
- Ratzinger J., *La fraternità cristiana*, Brescia 2005,
- Ratzinger J., *Rappresentanza/Sostituzione*, w: *Dizionario teologico*, t. 3, Brascia 1969, s. 46-49,
- Ratzinger J., *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, Kraków 1970,
- Ricoeur P., *Amore e giustizia*, Brescia 2000,
- Ricoeur P., *Finitudine e colpa*, Roma 1960,
- Rossé G., *Il Vangelo di Luca. Commento esegetico e teologico*, Roma 1995,
- Roy L., *Ubodzy*, w: *Słownik Teologii Biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, Poznań 1994, s. 998-1002,

Saegalla G., *Introduzione all'etica biblica del Nuovo Testamento*, Brescia 1989,

Schnackenburg R., *Il Vangelo di Giovanni*, t. 1, 3, Brescia 1973,

Scola A., *Chi e la Chiesa? Una chiave antropologica e sacramentale per l'ecclesologia*, Brescia 2005,

Scola A., *Gesù, destino dell'uomo. Cammino di vita cristiana*, Cinisello Balsamo 1999,

Sequeri P., *Il tragico nell'esistenza e la theologia crucis*, „Teologia” 19:1994, s. 311-339.

Sesboüé B., *Gésu Cristo l'unico mediatore. Saggi sulla redenzione e la salvezza*, t. 1, Cinisello Balsamo 1990,

Sesboüé B., *Pédagogie du Christ. Éléments de christologie fondamentale*, Paris-Montréal 1977,

Sobór Watykański II, *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim „Gravissimum educationis”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 314-324,

Sobór Watykański II, *Dekret o posłudze i życiu prezbiterów „Presbyteriorum ordinis”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 478-508,

Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 104-163,

Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym „Dei verbum”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 350-362,

Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele we świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 526-606,

Stolica Apostolska, *Karta Praw Rodziny*, Città del Vaticano 1983;

Testa B., *I sacramenti della Chiesa*, Milano 2001,

Tremblay R., *Apporoche pour fonder la morale chrétienne sur le mystère de Jésus le Christ*, „Studia moralia” 19:1981, s. 213-230,

Tremblay R., *Cristo e la morale in alcuni documenti del magistero*, Roma 1996,

Tremblay R., *La figura del buon samaritano porta d'entrata nell'enciclica di Benedetto XVI Deus Caritas est*, „Studia moralia” 44:2006, s. 393-409,

Tremblay R., *L'„Homme” qui divinise. Pour une interprétation christologique de l'existence*, Paris-Montréal 1993,

Tremblay R., *L'„innalzamento” del Figlio, fulcro della vita morale*, Roma 2001,

Tremblay R., „*Ma io vi dico...*”. *L'agire eccelente, specifico della morale cristiana*, Bologna 2005,

Tremblay R., „*Prendete il mio giogo*”. *Filiazione e morale*, „Lateranum” 72:2006, s. 305-318,

Tremblay R., *Radicati e fondati nel Figlio. Contributi per una morale di tipo filiale*, Roma 1997,

Tremblay R., *Voi, luce del mondo... La vita morale dei Cristiani: Dio fra gli uomini*, Bologna 2003,

Vogels W., *I profeti. Saggio di teologia biblica*, Padova 1994

Westermann C., *Genesi*, Casale Monferrato 1989,

Zamboni S., *Martirio e vita morale*, „Rivista di teologia morale” 37:2005, s. 53-70,

Zamboni S., „*Voi siete la luce del mondo*”. *La dimensione teofanica dell'agire morale*, „Studia moralia” 45:2007, s. 319-348,

Bp Andrzej F. Dziuba - prof. dr hab., emerytowany biskup diecezjalny łowicki. W latach 1989-2004 pracownik Wydziału Teologii KUL, a od 1995 roku Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Kierownik Katedry Historii Teologii Moralnej.

